

Роман Безлюдний

Особливості застосування виховних технологій розвитку життєвої компетентності підлітків з особливими потребами у закладах освіти США

Соціально-економічний розвиток США у ХХІ ст. зумовлює потребу у визначенні нових пріоритетів і перспектив включення людей з особливими потребами в активне суспільне життя. Детерміновані, у зв'язку з цим, сучасні трансформаційні зміни в спеціальній педагогічній освіті США призводять до нових підходів розуміння процесу організації навчання і виховання дітей з особливими потребами. Особливо це стосується підліткової категорії дітей. З одного боку вони вже характеризуються певним рівнем сформованості самостійності і відповідальності за події у власному житті, уміннями для продуктивної взаємодії з іншими людьми. З іншого боку, у їхній свідомості і соціальній поведінці ще не закріпилися соціально-життєво значущі ціннісні орієнтації. Досить часто у них проявляється байдужість до здобуття навчальної інформації, пасивність, труднощі у спілкуванні в соціумі, поверхневність почуттів, схильність до невірноваженості та нервових зривів, підвищена вразливість, агресивність, недовіра до дорослих, споживацьке ставлення до оточуючого середовища, що є достатніми перепонами у формуванні їхньої майбутньої життєвої компетентності.

У цьому контексті актуальною є проблема виховних технологій розвитку життєвої компетентності підлітків з особливими потребами.

Наразі в США відомі дослідження, що містять аналіз загальних підходів до формування життєвої компетентності дітей і молоді та організації навчально-виховного процесу в школах та поза школою (С. Бенкса (Banks), Д. Бекелмана (Beukelman), С. Шоффі (Chaffee) С. Девіс (Davis), С. Фредмана (Friedman), Р. Герсія (Garcia), Х. Грубера (Gruber), А. Маслоу (Maslow), А. Малсома (Milsom), С. Мона (Moon), Е. Половея (Polloway), А. Семуеля (Samuel) ін.).

Окремі педагогічні основи формування майбутньої життєвої компетентності дітей (у тому числі з особливими потребами) у закладах освіти розглядалися також і вітчизняними вченими (О. Демчук, І. Єрмаков, Л. Канішевська, О. Любарська, В. Ляшенко, Р. Мельник, В. Нечипоренко, І. Родигіна, Л. Сохань, І. Степаненко, Л. Чумак, І. Ящук та ін.).

Загальні питання виховних механізмів та освітніх технологій розкриті в концепціях дослідників: Г. Єгорова, І. Єрмакова, О. Захаренко, А. Кіктенко, М. Красовицького, О. Локшиної, М. Лукашевича, О. Любарської, А. Нісімчук, О. Панасюк, О. Пехоти, І. Прокопенка, Г. Сазоненко, Г. Сороки та ін.

Осмилення проблеми виховання дітей з особливими потребами знайшло відображення у працях практикуючих вітчизняних педагогів Н. Заплотинської (передумови формування життєвої компетентності),

О. Василюшина (виховні уроки у школі життєвої компетентності), О. Демчук (самореалізація особистості у процесі розвитку її життєвої компетентності), Л. Канішевська (виховання соціальної зрілості), А. Мудрик (виховання соціального пристосування), О. Михайлов (розкриття потенційних можливостей особистості у плані розвитку саморегуляції особистості), М. Максимова (досягнення особистістю певного рівня освіченості та вихованості), О. Поперечняк (соціально-рольова діяльність як умова формування життєвої компетентності), Л. Чумак (виховання учнів в умовах родинно-шкільного освітнього простору).

Проте, питання специфіки виховних технологій розвитку життєвої компетентності американських підлітків з особливими потребами не дістали належного висвітлення.

Враховуючи актуальність проблеми в спектрі сучасного реформування вітчизняної спеціальної освіти, а також потреби педагогічної практики щодо створення ефективних умов підготовки підлітків з особливими потребами до дорослого життя в суспільстві, за **мету дослідження** в даній статті нами обрано питання теоретичного обґрунтування особливостей застосування виховних технологій розвитку життєвої компетентності підлітків з особливими потребами у закладах освіти США.

Насамперед зазначимо, що в американській психолого-педагогічній літературі *підлітками з особливими потребами* (Adolescent with Special Needs) вважаються – «виняткові» підлітки, у яких рівень сформованості особистості виходить за рамки загальноприйнятої в суспільстві норми: підлітки з особливостями психофізичного, інтелектуального чи емоційного розвитку (неповносправні чи обдаровані) [15].

До групи «підлітки з особливими потребами» («*adolescents with special needs*») в американській науці та практиці віднесено: такі підгрупи: неповносправні підлітки (*disabled adolescents*), обдаровані підлітки (*adolescents and talented*) та підлітки, які є водночас і неповносправними і обдарованими (або творчими) (*disabled adolescents and talented*).

Причому під *особливими потребами* (special needs) розуміються потреби, для задоволення яких необхідні спеціальні ресурси і додаткові послуги [10].

Підлітки з особливими потребами як особлива вікова категорія дітей з точки зору соціальних відносин відрізняються тим, що саме на цей період дитинства приходить основний визначальний процес їх соціалізації в певне соціальне середовище. Саме в процесі такої соціалізації підліток готується до гармонійного включення в майбутнє доросле життя в суспільстві. Водночас, варто зазначити, що підлітки з особливими потребами – це ще діти, і з цієї точки зору вони ще не мають стійкої системи соціальних цінностей та соціальних установок. Крім того, наявність у них особливих потреб ставить їх

у позицію винятковості серед інших однолітків. Для того, щоб підлітки з особливими потребами набули належного соціального досвіду та інших якостей, важливих для успішного відчуття та реалізації себе в суспільстві, необхідна спеціальна організація процесу розвитку у них життєвої компетентності в контексті здійснення їх соціально-педагогічної підтримки у суспільстві.

Розвиток життєвої компетентності підлітка з особливими потребами розглядається нами в даному дослідженні як результат взаємодії сукупності процесів соціалізації і виховання; створення соціально-педагогічних умов для його самовиховання і саморозвитку.

Як справедливо відмічають американські (Дж. Рейвен (J. Raven) [14], Е. Поллоуей (Polloway E.) [15]) та вітчизняні (І. Єрмаков, В. Нечипоренко, Т. Єрмаков [1], В. Ляшенко [4]) дослідники, *в основі формування життєвої компетентності особистості в суспільстві лежить виховання у неї соціальної зрілості.*

При цьому під *соціальною зрілістю підлітка* розуміється інтегративна властивість його особистості, яка виявляється у сформованості соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію суспільних норм і цінностей; проявів соціальних якостей; оволодіння сукупністю основних соціальних ролей, що дозволяють особистості компетентно діяти в усіх сферах життя в соціумі [2, с. 7]. Основними компонентами в структурі соціальної зрілості визнано: когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінково-діяльнісний [2, с. 12].

Ми поділяємо позицію Л. Канішевської, згідно результатів дослідження якої виховання соціальної зрілості має здійснюватися на принципах: соціальної відповідності, життєвої ціннісно-сислової творчої самодіяльності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії і забезпечувати якісні зміни у рівнях вихованості соціальної зрілості вихованців [2, с. 3]. Дослідницею була теоретично обгрунтована необхідність створення таких педагогічних умов при вихованні соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів: цілеспрямована підготовка старшокласників до опанування соціальними ролями: громадянина, сім'янина і фахівця; організація соціально-освітньої і соціально-культурної діяльності вихованців, спрямованої на засвоєння позитивного соціального досвіду; педагогічна підтримка вихованців і підготовка педагогів до здійснення виховання соціальної зрілості у вихованців [2, с. 11].

На основі аналізу американської та вітчизняної педагогічної джерельної бази [5–9; 11–15], нами було з'ясовано, що *виховна технологія* – науково обгрунтований засіб, що містить необхідні й достатні умови для розвитку та

реалізації особистісного потенціалу вихованця, свідомого залучення його до системи вироблених людством цінностей.

У педагогічній науці та практиці США акцентується увага на таких *методично-виховних підходах до розвитку життєвої компетентності* особистості: *об'єктивний* – визначає знання, вміння, соціальні цінності, властивості особистості, відповідно до вимог суспільства; *суб'єктивний* – розглядає активність самої особистості; *інституціональний* – виявляє, який вплив здійснюють соціальні інститути на особистість [14–15].

Процес виховання життєвої компетентності підлітків у будь-якому демократичному суспільстві базується на використанні комплексу знань про оточуючу їх соціальну дійсність, про їх ціннісні орієнтації, шляхи їх соціального самовизначення і суспільних вимог до їх соціальної поведінки.

Виходячи з тривимірного простору розгляду розвитку особистості дитини (мається на увазі, в спектрі соціальної, психологічної і педагогічної площин), виховання життєвої компетентності американських підлітків проходить крізь спектр таких життєвозначущих для них цінностей та пріоритетів:

- усвідомлення себе як особливого суб'єкта життєтворчості (становлення і актуалізація “Я-концепції”);
- нагальна необхідність самовиявлення і самоствердження;
- очікування лише позитивного оціночного ставлення до них з боку навколишнього соціального середовища (сім'ї, однолітків, інших людей, суспільства і держави загалом);
- негайне і повне задоволення потреб власного “Я” та їх сприйняття в соціумі;
- потреба у постійному спілкуванні і наявності лідера;
- отримання навчальних знань, умінь та навичок на рівні з іншими в колективі;
- розвиток адаптивних задатків і здібностей.

Відзначимо, що наприкінці ХХ ст. в американському науково-освітньому просторі превалюючи місце зайняла дидактична концепція «нормалізації», в основі якої – ідея, що життя і побут людей з обмеженими можливостями мають бути якомога більше наближені до умов і стилю життя всієї громади. На сучасному етапі розвитку теорії навчання і виховання дітей з особливими потребами ідея інклюзії визнається американськими вченими і практиками як основоположний принцип організації процесу спеціальної освіти і виховання в умовах загальноосвітньої школи.

В американській, і у вітчизняній педагогіці *під інклюзивною освітою розуміють систему освітніх послуг*, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими потребами в умовах загальноосвітнього закладу [3,15]. Згідно Федерального Закону США «Про

освіту осіб з порушеннями» (*Individuals with Disabilities Education Act (IDEA)*) інклюзія передбачає прийняття кожної дитини і гнучкість в підходах до навчання і виховання. Тобто, запровадження інклюзивної технології навчання і виховання в закладах освіти США спрямовується як на найширше задоволення індивідуальних потреб дітей з особливими потребами, так і на суспільні потреби (мається на увазі забезпечення висококваліфікованими і активними членами суспільства).

Важливою складовою організації навчально-виховної роботи в американських школах (звичайних, альтернативних, школах-інтернатах) є також здійснення профорієнтації [9, с. 47]. Вона спрямовується на закладення когнітивного та предметно-діяльнісного фундаменту майбутнього ефективного працівника. Проводять її спеціально підготовлені шкільні профконсультанти.

Наголосимо, що програма підготовки ефективного працівника з-поміж підлітків з особливими потребами функціонує в спектрі навчально-виховних концепцій: технократична еліта, освіта для кар'єри, підготовка до практичної діяльності [9, с. 44].

Основними векторами, за якими реалізуються виховні технології розвитку життєвої компетентності підлітків з особливими потребами в американському демократичному суспільстві [3] на сьогодні, є: захист; супровід; обслуговування; навчання; соціально-професійна і трудова та життєво-побутова орієнтація.

У зв'язку з вище викладеним, *основними виховними технологіями розвитку життєвої компетентності підлітків з особливими потребами, які використовуються у закладах освіти США є [11]:*

- збереження або активізація темпів психофізіологічного та особистісного розвитку;
- рефлексивне самоствердження усвідомлення цінності власного «Я»;
- попередження соціальної байдужості та бездоглядності, сімейної та шкільної дискримінації;
- гуманістична суб'єкт-суб'єктна взаємодія та підтримка в соціумі;
- рівноцінний діалог культур індивідуальностей: «дорослий-підліток»; «підліток-підліток»;
- інклюзивне включення в інформативні потоки;
- доступ до здобуття якісної середньої освіти та первинних професійних навичок майбутньої професії; зорієнтованість на утвердження позиції самостійності та активної участі в житті суспільства;
- організація успіху в життєдіяльності.

Нами виділено *основні принципи розвитку життєвої компетентності підлітків з особливими потребами, на які орієнтуються при застосуванні виховних технологій у США, а саме:*

- милосердне та позитивне ставлення до кожної особистості, повага і прийняття її такою, яка вона є;
- дотримання прав людини і громадянина; надання державних гарантій

- у сфері соціального обслуговування;
- вирівнювання можливостей у різних сферах життя;
- свобода вибору видів пропонованої соціально-педагогічної підтримки;
- забезпечення однакових можливостей в отриманні соціальних послуг і їх доступності для кожного підлітка;
- орієнтація на індивідуальні запити та можливості підлітка з особливими потребами;
- пріоритет заходів із соціальної адаптації дітей-інвалідів;
- відповідальність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також посадових осіб за забезпечення прав інвалідів у сфері соціально-педагогічного обслуговування.

Застосування виховних технологій розвитку життєвої компетентності підлітків з особливими потребами *відбувається в трьох основних площинах: діяльності, спілкуванні, самосвідомості.*

У сфері діяльності відбувається розширення доступу до різних видів діяльності, її осмисленні індивідом. У сфері спілкування відбувається розширення кола спілкування, збагачення його змісту, пізнання інших людей, розвиток вмінь спілкування. У сфері самосвідомості формується образ власного «Я» як активного суб'єкта діяльності, самооцінки та відбувається осмислення соціальної приналежності, своєї соціальної ролі.

Нами з'ясовано, що *застосування виховних технологій* розвитку життєвої компетентності підлітків з особливими потребами у закладах освіти у США *передбачає – шкільне консультування і керівництво («school counselling and guidance»).*

Ми дійшли висновку, що загалом, ефективність виховних технологій розвитку життєвої компетентності підлітків з особливими потребами в американських освітніх закладах забезпечується реалізацією інклюзивного змісту виховання через впровадження певних форм і методів соціально-педагогічної взаємодії індивіда та соціального оточення.

Перспективи подальших досліджень у цьому плані вбачаємо у вивченні питання застосування інноваційних форм і методів виховання при організації інклюзивно-освітньої та інклюзивно-професійної підтримки американських підлітків з особливими потребами. в американських освітніх закладах та інституціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : наук.-метод. посіб. / [І. Г. Єрмаков, В. В. Нечипоренко, Т. І. Єрмаков та ін.] ; за наук. ред. І. Г. Єрмакова. – Запоріжжя : Центріон, 2005. – 633 с.
2. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Канішевська Л. В. – К., 2011. –

38 с.

3. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : монографія / А. А. Колупаєва. – К. : «Самміт-Книга», 2009. – 272 с.
4. Ляшенко В. І. Формування життєвої компетентності дітей-інвалідів у центрах ранньої соціальної реабілітації : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Валерій І. Л. – Луганськ, 2005. – 20 с.
5. Прокопенко І. Ф. Педагогічні технології : навч. посіб. / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов. – Х. : Колегіум, 2005. – 223 с.
6. Сазоненко Г. С. Педагогічні технології : [посібник] / Ганна Сазоненко; [упоряд.: Г. Мальченко, Т. Вороненко]. – К. : Шк. світ, 2009. – 125, [1] с.
7. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : [в 2 т.] – М. : НИИ шк. технологий, 2006. – Т. 2. – С. 337–502.
8. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : навч.-метод. посіб. для керівників шк., учителів, кл. керівників, вихователів, слухачів ІПО / Г. І. Сорока. – Х. : Ранок: Веста, 2002. – 127, [1] с.
9. Старша школа зарубіжжя: організація та зміст освіти / [Г. С. Єгоров, М. Ю. Красовицький, О. І. Локшина та ін. ; за ред. О. І. Локшиної]. – К. : [СПД Богданова], 2006. – 228, [1] с.
10. Dictionary of Education / под редакцией С. Н. Гуда. – NY, 1989.
11. Annual editions : Educating exceptional children. 8/E / editor Karen L. Freiberg ; University of Maryland Baltimore. – The Dushkin Publishing Group, Inc. sluice Dock, Guilford, 1995. – 240 p.
12. Friedman S. The brain, cognition, and education / Friedman S., Klivington K., Peterson R. (eds). – Orlando, 1986.
13. McClelland D. C. Education for Values / McClelland D. C. – New York : Irvington, 1982.
14. Raven J. Toward measures of high-level competencies: A re-examination of McClelland's distinction between needs and values / Raven J. // Human Relations. – 1988. – № 41. – P. 281–294.
15. Polloway E. Strategies for teaching learners with special needs (4 th ed.) / Polloway E. A., Patton J. R., Payne J. S. & Payne R. A. – Columbus, OH : Merrill, 1989.